

СЕКЦІЯ 1 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'373.612.2:81'255.2:811.111

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ МЕТАФОРАМИ У РОМАНІ МАРКУСА ЗУЗАКА «КРАДІЙКА КНИЖОК» І ЙОГО УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Артеменко Ю.О., к. філол. н.,
старший викладач кафедри перекладу
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського

Статтю присвячено зіставному лінгвокогнітивному вивченню метафор у романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок» і його українському перекладі. Запропонований аналіз є спробою інтегрувати когнітивний підхід до дослідження метафор у вихідному та цільовому художніх текстах і трансформаційну теорію перекладу.

Ключові слова: переклад, метафора, троп, когнітивна метафора, вихідний домен, цільовий домен, метафоричні трансформації.

Статья посвящена сопоставительному лингвокогнитивному исследованию метафор в романе Маркуса Зузака «Крадійка книжок» и его украинском переводе. Предложенный анализ является попыткой интегрировать когнитивный подход к исследованию метафор в исходном и целевом художественных текстах и трансформационную теорию перевода.

Ключевые слова: перевод, метафора, троп, когнитивная метафора, исходный домен, целевой домен, метафорические трансформации.

Artemenko Y.O. LINGUOCOGNITIVE CORRELATIONS BETWEEN METAPHORS IN THE NOVEL "THE BOOK THIEF" BY MARKUS ZUSAK AND ITS UKRAINIAN TRANSLATION

The paper deals with the comparative linguocognitive study of metaphors in the novel "The Book Thief" by Markus Zusak and its Ukrainian translation. The presented analysis is an attempt to integrate the cognitive approach to the research of metaphors in the source and target fiction texts and the transformational theory of translation.

Key words: translation, metaphor, trope, cognitive metaphor, source domain, target domain, metaphoric transformations.

Постановка проблеми. Дослідження присвячене порівняльному вивченню метафор у романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок» і його українському перекладі Наталії Гоїн, яке базується на комплексному підході до дослідження метафори з позицій когнітивної лінгвістики та сучасної трансформаційної теорії перекладу.

Людство демонструє стабільнорівномірний інтерес до метафори вже майже дві з половиною тисячі років. Але на межі ХХ – ХХІ століть дослідники заговорили про справжній бум у метафорології. Традиційне вивчення метафори як мовного явища й рядового засобу образності поступилося її лінгвокогнітивному осмисленню, поштовхом до якого стала фундаментальна праця Дж. Лакоффа і М. Джонсона [8], що не могло не позначитись на теорії перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині порівняльне вивчення метафор у тексті оригіналу і його перекладах іншими мовами

є актуальним та перспективним напрямом досліджень сучасної перекладознавчої науки (А. Баранов, Л. Белсхова, В. Гак, Т. Казакова, Ю. Караулов, І. Кобозева, А. Назін, Н. Романюга, О. Селіванова, Т. Скребцова, Ю. Шепель, С. Шурма, О. Ясинецька, M. Fung, Z. Maalej, N. Mandelblit, P. Newmark, C. Schäffner, M. Snell-Hornby та ін.). Актуальність лінгвокогнітивного зіставлення метафор у романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок» і його українському перекладі зумовлюється загальною перспективністю зіставного дослідження метафор у перекладацькому вимірі. Переклад метафори загалом і у художньому тексті зокрема пов'язаний із вирішенням низки проблем, які не обмежуються суто перекладознавчим чи навіть лінгвістичним аспектами. Важливість правильного підходу до способів перекладу метафори художнього твору зумовлюється необхідністю адекватного відтворення образної інформації оригінального тексту в перекладі без втрат.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у зіставному лінгвокогнітивному вивченні метафор у романі Маркуса Зузака «Крадійка книжок» і його українському перекладі, що передбачає вирішення низки завдань: проаналізувати теоретичні засади зіставного лінгвокогнітивного дослідження метафор у текстах оригіналу й перекладу; визначити понятійно-термінологічний апарат дослідження у межах теорії когнітивної метафори; дібрати метафори з роману М. Зузака «Крадійка книжок» і зіставити їх з відповідними одиницями в його українському перекладі; проаналізувати та систематизувати метафоричні трансформації, віднайдені у тексті перекладу.

Дослідження спирається на ідеї й методи сучасної когнітивної лінгвістики, поезики та теорії перекладу (Л. Белехова, О. Воробйова, С. Жаботинська, А. Назін, А. Приходько, А. Прокоп'єва, О. Селіванова, G. Lakoff, N. Mandelblit, P. Newmark), синтез яких є спробою поєднання когнітивного підходу до інтерпретації і відтворення метафори з принципами трансформаційної теорії перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман австралійського письменника Маркуса Зузака має оригінальний задум. Головним оповідачем у ньому є Смерть (в автора це персонаж чоловічої статі), який розповідає про свою повсякденну роботу та про одну зі своїх підопічних і її оточення, які живуть у нацистській Німеччині у розпал Другої світової війни. Книга є надзвичайно насиченою щодо образного мовлення – мало не в кожному реченні спостерігаємо віртуозні авторські зразки порівняння, персоніфікації, ономапої, метафори, що робить відтворення цього всесвіту іншими мовами викликом для перекладача.

Сучасне розуміння перекладу як подвійного інтерпретаційно-породжувального дискурсу передбачає у його складі наявність, як мінімум, двох складних процесів. Спираючись на це визначення перекладу як на ключове, перенесемо його на процес відтворення метафори. Таким чином, переклад метафори мови оригіналу цільовою мовою складається: а) зі сприйняття, розуміння й інтерпретації метафори, наявної в оригінальному тексті; б) із процесу її перекладу цільовою мовою з усіма його необхідними складовими.

Питаннями сприйняття, розуміння й інтерпретації опікується когнітивістика. Проблеми втілення результатів цих процесів у мові й мовленні перебувають у центрі наукового

інтересу когнітивної лінгвістики, яка досліджує мову як основну форму, в якій ми репрезентуємо знання про себе та світ навколо. Таким чином, беручись за переклад метафори, перекладач спочатку реагує на оригінальний мовний знак, що «ухопив» метафору, й інтерпретує його. Без аналізу й критичної оцінки на цьому етапі неможливо перейти до власне процесу перекладу – пошуків відповідних засобів у цільовій мові з урахуванням стилю мовлення, до якого належить оригінальний текст [5, с. 27–34].

У нашому випадку йдеться про твір художньої літератури, а, отже, про художній переклад, до якого висуваються особливі вимоги з огляду на його мистецьку цінність. На відміну від живого мовлення чи наукового тексту, «вживання метафори у художньому творі завжди відчувалося як природне й законне» [1, с. 16], саме у художньому тексті переклад метафори є одним із найскладніших завдань.

Традиційно метафора розглядалася як засіб створення образності в мові, її прикраса, «риторична надмірність» [4, с. 25], тобто в межах риторики, поезики, стилістики та теорії літератури. Сорок років тому новітні здобутки когнітивної лінгвістики, психолінгвістики й лінгвокультурології дали підстави заявити, що метафора не обмежується мовою. Вона є способом мислити й усвідомлювати світ [4, с. 25–27], таке мислення й усвідомлення різняться від людини до людини, від культури до культури.

Як констатує А. Приходько, сучасна мовознавча наука практикує широкий підхід до витлумачення метафор за змістовими ознаками, який передбачає залучення до аналізу не тільки метафор, а й метафоричних виразів – тропеїзованих одиниць, когнітивною основою яких є уподібнення об'єктів, що належать до різних онтологічних сфер. У такому підході важливою є не окремо взята метафора, що характеризує певний фрагмент світу, а вся система метафоричних моделей як така, що наскрізь пронизує мову й культуру [6, с. 114].

Сутність метафори полягає у структуруванні одного концепту в термінах іншого, організацію цілої системи концептів стосовно іншої системи [4, с. 35]. Як зазначає Н. Арутюнова, в метафорі міститься імпліцитне протиставлення буденного бачення світу небуденному, яке розкриває індивідну сутність предмета. Вона відкидає належність об'єкта до того класу, до якого він насправді належить, і стверджує його долучення до

категорії, до якої його не можна віднести на раціональній підставі. Метафора – це виклик природі, а її джерело – це свідомо помилка в таксономії об'єктів. У ній протиставляються об'єктивна відсторонена від людини дійсність і світ людини, вона руйнує ієрархію класів і є здатною не тільки вловлювати, а й створювати подібність між предметами [1, с. 17–18].

У художньому тексті можна знайти метафору конвенційну, що давно і чільно ввійшла у вжиток і вже майже не сприймається як метафора, а також метафору авторську. Щодо обох перекладачеві слід вирішити, чи відтворювати їх узагалі, а якщо відтворювати, то як.

Традиційна теорія метафори розглядає її як мовне явище, яке посилює естетичний та прагматичний ефект мовлення. Теорія перекладу віддає перевагу принципу збереження метафори, що дозволяє відтворити індивідуальну манеру автора й передати максимум інформації про культуру вихідної мови [2; 5; 11; 12].

На сьогодні найвичерпнішими практичними порадами щодо відтворення метафорики у різножанрових текстах вважають класифікацію прийомів перекладу метафор П. Ньюмарка, яка виокремлює [10, с. 87–91]: 1) збереження образу у цільовій мові; 2) заміну образу мови джерела стандартним образом цільової мови, який не суперечить культурі останньої; 3) переклад метафори за допомогою образного порівняння зі збереженням образу; 4) переклад метафори за допомогою образного порівняння із тлумаченням значення; 5) описове відтворення семантики метафори; 6) опущення метафори; 7) збереження метафори з конкретизацією значення [10, с. 87–91].

Що стосується перекладу метафори як оригінального авторського тропу, то тут можна говорити про доцільність застосування таких стилістичних прийомів перекладу [3, с. 81]: 1) повний переклад; 2) збереження образу із заміною тропу; 3) збереження тропу з частковою заміною образності; 4) часткова заміна як образу, так і тропу іншим тропом, близьким за семантикою; 5) вилучення образності, переклад лексичними засобами з прямою семантикою.

Розглянемо оригінальне речення “*A necklace of sweat had formed around her throat*” (Zusak, 2006). На прикладі метафори *a necklace of sweat* наведені прийоми перекладу можуть бути проілюстровані таким чином:

– повний переклад із збереженням образності і тропу – *намисто з поту*;

– переклад із заміною тропу – *ніт, наче намисто*;

– заміна образності – *роса поту*;

– переклад із заміною тропу та образності – *ніт рясний, як роса*;

– вилучення образу – *рясний ніт*.

Найбільш точним і близьким до оригіналу є переклад, який забезпечується за допомогою першого та другого прийомів, особливо під час перекладу авторської образності [3, с. 81], що ми й спостерігаємо в аналізованому цільовому тексті: «*Крапельки поту намистом проступили на шиї*» (Зушак, 2016).

Зовсім інше розуміння метафори демонструє когнітивна лінгвістика, яка віддає перевагу ментальному в пропорції «мовне : ментальне», яка становить суть метафори. Розуміючи під метафорою використання знака однієї концептуальної сфери (вихідної) на позначення компонента іншої (цільової), Дж. Лакофф і М. Джонсон виокремлюють такі типи метафоричних моделей [4, с. 35–119]:

1) структурні – один концепт метафорично структуровано у термінах іншого, наприклад: PLANE IS A BIRD: “*No more flapping. Not for this metallic little bird*” (Zusak, 2006) – «*Вони більше не зможуть змахнути. Ця маленька металева пташка більше не полетить*» (Зушак, 2016);

2) орієнтаційні – цілу систему концептів метафорично організовано щодо іншої системи концептів, приміром: RATIONAL IS UP; EMOTIONAL IS DOWN: “*Maybe she’s straightened herself out, picked herself up*” (Zusak, 2006) – «*Мабуть, вона виправилась, опанувала себе*» (Зушак, 2016);

3) онтологічні – певний людський досвід ототожнено з об’єктами або речовинами, наприклад: MIND IS A FRAGILE OBJECT: “*The surreal experience with the roomful of books and the stunned, broken woman walked alongside her*” (Zusak, 2006) – «*Неймовірні враження від переповненої книжками кімнати і зламана жінка простували поряд із нею*» (Зушак, 2016).

Складність перекладу метафори в художньому тексті зумовлюється, з одного боку, оригінальністю мислення автора, а з іншого – різницею між метафоричними системами, притаманними різним культурам і мовам. Тому простий перенос метафори з художнього оригінального тексту до його перекладу є не завжди можливим. Так, Н. Мандельблінт розробив гіпотезу когнітивного перекладу (*Cognitive Translation Hypothesis*), яка пропонує два сценарії відтворення метафори:

1) стан подібного картування (*similar mapping condition*) застосовується, якщо між мовами немає концептуального зсуву; 2) стан відмінного картування (*different mapping condition*) використовується у випадку концептуального зсуву між мовами оригіналу й перекладу [9, с. 493]. Спробою поєднати ідеї Н. Мандельбліта із класичною теорією перекладу є дослідження російськомовних перекладів Дж. Толкіна А. Назіним [5].

Вітчизняний мовознавець О. Селіванова пропонує власну концепцію відтворення метафоричного образу у перекладі, яка поєднує ідеї когнітивної лінгвістики, запропоновані Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, із сучасною трансформаційною теорією перекладу [7]. Так, операції з метафорами під час перекладу художнього тексту дослідниця називає метафоричними трансформаціями. Під перекладацькою трансформацією вона розуміє перетворення, модифікації форми або змісту і форми в перекладному тексті з метою досягнення балансу різних видів інформації та прагматичного впливу на адресата порівняно з текстом оригіналу. При цьому такі трансформації можуть бути формальними та формально-змістовими (зокрема, з прагматичним компонентом), які кваліфікуються як синонімічні заміни.

Як синонімічні заміни О. Селіванова характеризує і випадки метафоричних перетворень, серед яких розрізняє чотири різновиди [7, с. 160–161]: 1) деметафоризацію – заміну метафоричного значення слова в перекладі неметафоричним відповідником; 2) метафоризацію – заміну прямого значення метафоричним синонімом; 3) трансметафоризацію – заміну вихідного домену концептуальних метафор відповідників; 4) заміну складників вихідного домену за умови її збереження у перекладі.

Зіставне дослідження метафор в оригінальному творі «Крадійка книжок» та його українському перекладі на предмет метафоричних перетворень за О. Селівановою та когнітивний аналіз їхніх вихідних і цільових доменів у дусі Дж. Лакоффа і М. Джонсона виявило три основних види метафоричних кореляцій:

1) метафора – метафора. Ця група співвідношень є найбільш численною у проаналізованому матеріалі, що можна пояснити прагненням перекладача зберегти максимум авторської образності оригінального тексту. До неї належать:

а) метафори, перенесені з оригінального тексту у цільовий без будь-яких трансфор-

мацій, приміром, метафори EARTH IS A LIVING BEING: “*When it crashed, three deep gashes were made in the earth*” (Zusak, 2006) – «*Розбиваючись, він залишив на землі три глибокі рани*» (Зузак, 2016); COLOR IS A BIRD: “*A color will be perched on my shoulder*” (Zusak, 2006) – «*На моєму плечі влаштується якийсь колір*» (Зузак, 2016);

б) метафори, перенесені з оригінального тексту до цільового із заміною складників вихідного домену, наприклад, із заміною способу й інтенсивності дії “*The plane was still coughing. Smoke was leaking from both its lungs” (Zusak, 2006) – «*Літак досі чмухав. Дим струменів з обох його легень*» (Зузак, 2016);*

в) метафори, перенесені з оригінального тексту до цільового із заміною вихідного домену, тобто трансметафоризовані: “*The children-voices laughing, and the smiles like salt, but decaying fast*” (Zusak, 2006) – «*Дзвінками голосами сміялись діти, а усмішки – солоні, та вони швидко танули*» (Зузак, 2016) – вихідний домен ПЛЮТЬ заміщено вихідним доменом ЛІД; “*You will be caked in your own body*” (Zusak, 2006) – «*Ваше тіло задерев’яніє*» (Зузак, 2016) – вихідний домен ВИПЧКА замінено на вихідний домен ДЕРЕВО;

2) неметафора – метафора. Приклади цього співвідношення є набагато менш численними у нашому фактичному корпусі. До створення власного метафоричного відповідника перекладач вдається у випадку обігрування контексту оригіналу, де вже використовувалася метафора з таким вихідним доменом, або намагаючись привести український текст у відповідність із нормами цільової мови, використовуючи новостворену метафору: “*No more flapping. Not for this metallic little bird*” (Zusak, 2006) – «*Вони більше не зможуть змахнути. Ця маленька металева пташка більше не полетить*» (Зузак, 2016) – PLANE IS A BIRD; “*Possibly the only good to come out of these nightmares was that it brought Hans Hubermann, her new papa, into the room, to soothe her, to love her*” (Zusak, 2006) – «*Чи не єдиним плюсом кошмарів було те, що до її кімнати приходив Ганс Губерманн, новий тато, щоб заспокоїти її, щоб подарувати свою любов*» (Зузак, 2016) – LOVE IS A GIFT; “*In hindsight, I see it so obviously on her face*” (Zusak, 2006) – «*Вона згадувала минуле, ці спогади чітко відбивалися на її обличчі*» (Зузак, 2016) – FACE IS A MIRROR;

3) метафора – неметафора. Цей тип кореляцій представлений в аналізованому мате-

ріалі найменшою кількістю прикладів. До деметафоризації, за нашими спостереженнями, перекладач вдається у разі відтворення конвенційних метафор, наприклад, TIME IS A VEHICLE: “*People observe the colors of a day only at its beginnings and ends, but to me it’s quite clear that a day merges through a multitude of shades and intonations, with each passing moment*” (Zusak, 2006) – «Люди помічають колір дня лише на світанку і під час заходу сонця, а я добре знаю, що кожної секунди день пронизують мільярди відтінків та інтонацій» (Зузак, 2016).

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, наша розвідка, що поєднує когнітивний і трансформаційний підхід до дослідження метафор у романі М. Зузака «Крадійка книжок» і їх трансформацій в українському перекладі, є спробою позначити коло проблем, пов’язаних з інтерпретацією і відтворенням метафоричної образності у художніх творах. Перспективними, на нашу думку, є студії, орієнтовані на зіставні дослідження перекладів текстів М. Зузака різними мовами; подібні дослідження метафоричних кореляцій у творах інших авторів та їх перекладах. Такі дослідження, зокрема, дозволять простежити вплив вибору метафоричних трансформацій на комунікативну еквівалентність оригінальних і перекладених художніх текстів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5–32.
2. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации / В.Н. Вовк. – К. : Наукова думка, 1986. – 140 с.

3. Ємець О.В. Стилистичні проблеми перекладу / О.В. Ємець, Л.Д. Бурковська // Практичний переклад з англійської мови : [навч. посіб.]. – ХНУ, 2007. – С. 71–106.
4. Лакофф Дж. Метафори, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон ; [под ред. и с предисл. А.Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
5. Назин А.С. Сопоставительное исследование метафор в романе Дж.Р.Р. Толкина «Хоббит, или туда и обратно» и его переводах на русский язык : дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.20 / А.С. Назин. – Екатеринбург, УрГПУ, 2007. – 202 с.
6. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 331 с.
7. Селіванова О.О. Метафоричні трансформації в перекладі (на матеріалі роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» та його українського перекладу) / О.О. Селіванова // Записки з романо-германської філології. – 2015. – Вип. 1. – С. 158–166.
8. Lakoff G. Metaphors we live by / George Lakoff, Mark Johnson. – Chicago – London : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
9. Mandelblit N. The cognitive view of metaphor and its implications for translation theory / Nili Mandelblit // Translation and Meaning. PART 3. – Maastricht : Universitaire Press, 1995. – P. 483–495.
10. Newmark P. Approaches to translation / Peter Newmark. – Oxford : Pergamon Press, 1981. – 200 p.
11. Newmark P. A Textbook of translation / Peter Newmark. – New York – London : Phoenix ELT, 1995. – 292 p.
12. Snell-Hornby M. Translation studies: an integrated approach / M. Snell-Hornby. – Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins, 1988. – 172 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Zusak M. The book thief / Markus Zusak. – New-York : Alfred A. Knopf, 2006. – 584 p.
2. Зузак М. Крадійка книжок / Маркус Зузак ; пер. з англ. Н. Гоїн. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 416 с., іл.